

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Тетяна ЯСТРЕМСЬКА

**Моделювання
українського діалектного
простору:
концепти *ВЕРХ* / *НИЗ***

Львів – 2021

Ястремська Т. Моделювання українського діалектного простору: концепти *ВЕРХ* / *НИЗ* / НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2021. 804 с. (Серія «Діалектологічна скриня»)

У монографії запропоновано авторську концепцію лексико-семантичного моделювання українського діалектного континууму від абстрактної моделі до реальної репрезентації. На підставі моделювання семантики та словотвору діалектних явищ реконструйовано фрагмент діалектної картини світу – її вертикальну вісь, пов'язану з поняттями опозиції *ВЕРХ* / *НИЗ*, кожне з яких кваліфіковано як концепт. Застосовано системний підхід до аналізу діалектних явищ, який спроектований, з одного боку, на окреслення моделей творення слів, об'єднаних формально й семантично, а з іншого – на вияв моделей структурних та семантичних трансформацій.

The monograph presents the author's conception of the lexical-semantic modelling of the Ukrainian dialectal space from the abstract model to the actual representation. The fragment of the dialectal worldview – its vertical axis connected with the opposition of concepts *TOP* / *BOTTOM* – was reconstructed on the basis of the modelling of the semantic and word formation of dialectal phenomena. A systematic approach to the analysis of the dialectal phenomena was suggested; it is projected on the outlining of the word formation models (put together formally and semantically) as well as on the identification of the models of structural and semantic transformations.

Відповідальний редактор:

доктор філологічних наук, професор Павло Гриценко

Рецензенти:

доктор філологічних наук Ганна Дидик-Меуш
доктор габілітований, професор Дорота Кристина Рембішевська
доктор філологічних наук, професор Іван Сабалош
доктор філологічних наук, професор Людмила Ткач

Затвердила до друку Вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол №1 від 04 лютого 2021 р.)

ISBN 966-02-29 82-8 (серія)
ISBN 978-966-02-9626-8

© Тетяна Ястремська, 2021
© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021

ЗМІСТ

Передмова	7
---------------------	---

РОЗДІЛ 1

ЗАСАДИ МОДЕЛЮВАННЯ:

ВІД СЛОВА ДО ДІАЛЕКТНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	11
---	----

1.1. Моделювання як шлях пізнання	
лексико-семантичного простору	11
1.1.1. Лінгвістична модель та її інтерпретації	14
1.1.2. Об'єкти моделювання	15
1.1.3. Модель і система	18
1.2. Картина світу як основа і результат категоризації.	21
1.3. Концепт як гносеологічний конструкт	32
1.3.1. Типологія та структура концептів	47
1.3.2. Концепт → концептосфера → картина світу	48
1.3.3. Категоризація буття: теми, рубрики, коди.	55
1.3.4. Універсальні концепти	60
1.3.5. Категорія простору	66
1.4. <i>ВЕРХ</i> / <i>НИЗ</i> як бінарна опозиція концептів	70
1.4.1. Концепт vs антиконцепт	72
1.4.2. Форма і зміст концепту	76
1.4.3. Алгоритм аналізу	78
1.5. Методологічне підґрунтя	81

РОЗДІЛ 2

НОМІНАТИВНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ	93
---	----

2.1. Номінативне поле: ядро й периферія	94
2.2. Словотвірне гніздо як осереддя номінативного поля	97
2.2.1. Гнізда з вершинами <i>верх</i> , <i>гора</i> , <i>низ</i> , <i>діл</i> , <i>нід</i>	
як об'єкт аналізу	101
2.2.2. Формування словотвірного гнізда: діахронійний аспект . . .	102

2.3. Словотвірна модель	104
2.4. Діалектні особливості дериватів	107
2.5. Деривація та мотивація. Множинна мотивація	143

РОЗДІЛ 3

СЕМАНТИЧНИЙ ПРОСТІР КОНЦЕПТУ	147
3.1. Семантичне поле.	148
3.1.1. Семантичні поля концептів <i>ВЕРХ</i> / <i>НИЗ</i>	154
3.1.2. Виміри семантичного простору	156
3.2. Семантична структура слова: репрезентація та моделювання. . .	161
3.2.1. Семантичні субкомплекси і доміанти	164
3.2.2. Синопис і семантична мережа	165
3.3. Внутрішня форма слова	167
3.4. Семантична деривація: типи змін	171
3.4.1. Метафора	181
3.4.2. Метонімія	183
3.5. Базові слова <i>верх, гора; низ, діл, під</i> і деривати: семантична характеристика	185
3.5.1. Семантичні доміанти і «базові» значення.	190
3.5.2. Кореляція формальної і семантичної структур дериватів . . .	222
3.6. Семантика та граматики. Проблема частиномовного (не)розрізнення.	226

РОЗДІЛ 4

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

КОНЦЕПТІВ <i>ВЕРХ</i> / <i>НИЗ</i>	237
4.1. СП «Довкілля. Жива і нежива природа»	238
4.1.1. ССП «Рельєф»	239
4.1.2. ССП «Рослини»	428
4.1.3. ССП «Тварини»	453
4.2. СП «Людина. Соціум»	462
4.2.1. ССП «Зовнішність»	463
4.2.2. ССП «Характер. Моделі поведінки»	477
4.2.3. ССП «Соціальна ерархія»	488
4.3. СП «МАТЕРІАЛЬНА КУЛЬТУРА»	507
4.3.1. ССП «Будівля»	508
4.3.2. ССП «Одяг і взуття»	542
4.3.3. ССП «Тканина. Текстиль»	567
4.3.4. ССП «Їжа»	576
4.3.5. ССП «Посуд»	583
4.3.6. ССП «Сінозаготівля»	589
4.3.7. ССП «Знаряддя. Приладдя»	598

4.4. СП «ДУХОВНА КУЛЬТУРА»	612
4.4.1. ССП «Божа обитель – земля – пекло»	612
4.5. СП «АБСТРАКТНІ КАТЕГОРІЇ»	630
4.5.1. ССП «Дія. Спосіб дії»	630
4.5.2. ССП «Кількість і міра»	653
Висновки	690
Джерела	694
Література	710
Перелік населених пунктів та регіонів	758
Індекс назв	782
Умовні скорочення	801